

trum van de Bouwkunst gebruiken. Vervolgens werden criteria ontwikkeld aan de hand waarvan de beoordeling kon plaats vinden of een pand al of niet moest worden aangemerkt als monument.

Met name deze bepaling van de criteria bleek moeilijk omdat op landelijk niveau nog weinig vergelijkingsmateriaal voorhanden was. In de publicatie worden ze uitvoerig toegelicht.

Op basis van de inventarisatie, de beoordeling en de publicatie heeft het College van B&W van Utrecht het voorstel aan de gemeenteraad gedaan 215 panden aan te melden voor plaatsing op de Rijksmonumentenlijst. De gemeenteraad zal waarschijnlijk in september 1986 zijn standpunt bepalen. Ook heeft het College stappen ondernomen die moeten leiden tot plaatsing van een groot aantal panden op de gemeentelijke monumentenlijst.

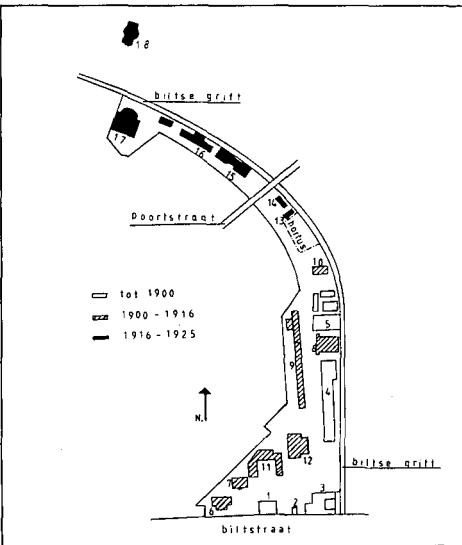
S. W. de Vos is beleidsmedewerker Monumentenzorg ter Secretarie van de gemeente Utrecht.

Veeartsenijcomplex krijgt mogelijk nieuwe bestemmingen

D. VALENTIJN

Dankzij een buurtinitiatief zal waarschijnlijk een heel interessant negentiende eeuws universiteitscomplex, de voormalige Rijksveeartsenijschool in Utrecht kunnen worden behouden. Na een aantal bouwkundige aanpassingen kan een groot deel van het complex worden herbestemd voor wonen. Het resterende deel kan andere passende bestemmingen krijgen. In dit artikel wordt ingegaan op de historie van school en architectuur en op de plannen tot herbestemming.

1. Overzichtplattegrond terrein. (D. Valentijn)
1. Gildestein; 2. Kantoor; 3. Poortgebouw;
4. Stallen uit 1875; 5. Onderwijsgebouw;
6. Pathologisch Instituut; 7. Sectiegebouw;
8. Manege; 9. Paardestallen; 10. Hondestal;
11. Proefdierstallen; 12. Instituut Chirurgie;
13. Wagenschuur; 14. Kadaververbranding;
15. Hoefmederij; 16. Proefboerderij;
17. Veterinair Anatomisch Instituut;
18. Kliniek voor kleine huisdieren.

2. De achterzijde van de oude katoenfabriek van Pöttnner en Quincke rond 1890, met links de lage aanbouw uit 1872, die tot 1921 dienst heeft gedaan voor de lessen in anatomie. (Foto: Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht TA Q6 26.7 (E))

De bebouwing van de voormalige Rijksveeartsenijschool (afb. 1) is vrijwel geheel gelegen op een langgerekt stuk terrein aan de oostzijde van Utrecht. Dit gebied wordt omsloten door de Biltstraat, Biltse Grift, Krijtstraat en de Bollenhofsestraat. Het complex is geleidelijk gegroeid in de periode tussen 1821 en 1924 en bezit door de veelal voor een specifieke functie ontworpen opzet en door de verscheidenheid aan bouwstijlen van de verschillende gebouwen een uniek karakter.

Aan het eind van de 18e eeuw werd, ondermeer door de grote sterfte onder het vee, de oprichting van een opleidingsinstituut voor veeartsen noodzakelijk geacht. Het zou tot 1819 duren voordat van overheidswege de oprichting van een dergelijk instituut daadwerkelijk tot uitvoering werd gebracht. Mede in verband met de centrale ligging, de aanwezigheid binnen de stad van een cavalerieregiment en de niet onbelangrijke veemarkten werd de school in Utrecht gevestigd. Hiervoor werd in 1819 een stuk

land gekocht, waarop de buitenplaats Gildestein (Biltstraat 168) en een leegstaande fabriek (Biltstraat 172) waren gelegen. Bij de eenvoudige buitenplaats, uit omstreeks 1680 behoorde oorspronkelijk een grote tuin met een vijver, warmoezeniersland en weiland. In 1813 werd dit landgoed gekocht door de heren Pöttnner en Quincke, die een katoendrukkerij vestigden. Zij lieten er een fabriek bouwen. Dit gepleisterde pand (afb. 2) op een U-vormige plattegrond met de open zijde langs de Biltse Grift kreeg een

sober uiterlijk in de in die tijd gebruikelijke classicistische vormtaal. Het is een vroeg en merkwaardig voorbeeld van een bedrijfsmonument, dat eerder doet denken aan een buitenplaats, opgezet door een rijke burger om buiten de stad te kunnen vertoeven dan aan een gebouw voor bedrijfsmatige doeleinden. Het geheel bezit een voor fabrieksgebouwen conventionele opzet met houten balklagen voor de vloeren en een indrukwekkende samengestelde houten kapconstructie.

3. De gebouwen van de Veeartsenijschool zoals die na de opening in 1821 gereed waren gekomen. Boven: een gezicht vanaf de Biltstraat. Rechts: een gezicht vanaf de overzijde van de Biltse Grift. Litho van C. Oosterman uit 1836. (Foto Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht TA Qb 26.5.)

4. Het onderwijsgebouw uit 1876 in haar oorspronkelijke toestand. In 1912 is het gebouw aan de linkerzijde met een travee uitgebreid. Foto ca. 1890. (Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht TA Qb 26.7 (I))

Toen in 1821 de Rijks Veeartsenijschool werd geopend, waren Gildestein en het fabrieksgebouw (bekend onder de naam 'Poortgebouw') de belangrijkste behuizingen van de school (afb. 3). Het voormalige landhuis werd in gebruik genomen als directeurswoning (wat het tot 1909 zou blijven) en de fabriek werd ingericht voor het onderwijs en voor de huisvesting van de leerlingen, die aanvankelijk verplicht waren intern bij de school te verblijven.

De beginperiode was geen groot succes voor het nieuwe instituut, dat aanvankelijk maar moeilijk voldoende leerlingen binnen zijn muren kon krijgen. Pas toen in 1874 door een wettelijke regeling een diploma van de school verplicht werd gesteld om de veeartsenij te mogen uitoefenen en de overheid vanaf dat moment de school financieel bijsporg, begon men mede door het toenemend aantal leerlingen aan verbetering en uitbreiding van de gebouwen te denken.

In 1875 werd ten noorden van het Poortgebouw langs de Biltse Grift ter vervanging van een bestaande ziekenstal een langgerekt gebouw op rechthoekige plattegrond neergezet. Het middendeel hiervan (in 1909 ten dele verhoogd) deed dienst als stalruimte, terwijl in de hoger opgetrokken zijblokken de laboratoria en klinieken waren ondergebracht. De bebouwing werd aan deze zijde een jaar later uitgebreid door een nieuw groot hoofdgebouw (afb. 4), dat naast de collegezalen ook slaapzalen voor de leerlin-

gen bevatte. Dit gebouw is een goede representant van de in die tijd veel toegepaste sobere en op klassieke vormen geïnspireerde vormgeving, waarbij in tegenstelling tot

het veelvuldig gebruik van pleister de muren in schoon metselwerk werden uitgevoerd. De gevels zijn voorzien van een middenrisaliet, en de hoeken worden met pilasters beëindigd.

De in 1876 bestaande bebouwing bleek voor de volgende 25 jaar voldoende te zijn om de onderwijstaak goed te kunnen uitoefenen. Het terrein van de school lag toen nog in een landelijke omgeving, die de rond 1870 begonnen stadsuitleg buiten de singels nog niet had bereikt.

IN 1918 HOGESCHOOL

Rond 1900 begonnen veranderingen binnen de structuur van de school op te treden. Het internaat werd opgeheven, waardoor meer ruimte voor het geven van onderwijs beschikbaar kwam. Ook bestonden er toen plannen om het instituut te verheffen tot Hogeschool (iets wat pas in 1918 daadwerkelijk zou gebeuren). Een middel om dit hogere niveau te bereiken was de bestaande onderzoeksmethoden te moderniseren o.a. door het bouwen van nieuwe moderne laboratoria. Vanaf 1905 tot 1916 werd door de Rijksbouwmeester een groot aantal gebou-

5. Manege uit 1905 ontworpen door C. H. Peeters. (Foto Gemeentelijke Fotodienst Utrecht)

1. Het Schoolgebouw. 2. Gildestein, Woning van de Directeur. 3. Stallen. 4. Woning van de opzichter der stallen. 5. Hoefsmederij. 6. Het schoolgebouw. 7. Gebouw voor het drogen van anatomische preparaten. 8. Zieketal, waarboven het kabinet voor pathologische preparaten. 9. en 10. Schaapstallen voor huisvoeding

wen ontworpen, die in stijl geheel afwijken van de reeds bestaande bebouwing. Ze bezitten over het algemeen een specifiek eigen karakter. Door het gebruik van ondermeer gotiserende elementen, rondboogfriezen en soms speklagen is een geheel eigen vormgeving ontstaan. Opvallend in deze bebouwing zijn het spaarzaam gebruik van ornament en de ongepleisterde strakke gevelbehandeling; een tendens die in het licht gezien moet worden van de steeds sterker wordende neiging om de constructieve opzet van een gebouw in het gevelvlak tot uiting te laten komen.

Het eerste en tevens één der fraaiste gebouwen van deze nieuwe bouwphase is de door *C. H. Peeters* ontworpen manege uit 1905 (afb. 5) tussen de stallen en het schoolge-

6. Links de oude stallen uit 1875 en rechts de nieuwe stallen gebouwd in twee fasen in 1905 en 1912. Op de achtergrond het Poortgebouw. (Foto Gemeentelijke Fotodienst Utrecht)

bouw. De voorgevel bezit een uitgebouwde buitengalerij tussen twee gekanteelde vierkante traptorens. De ongedeelde binnenruimte wordt overspannen door een imposante houten neo-gotische kapconstructie, opgebouwd uit zes spanten. In hetzelfde jaar werden tegenover de manege nieuwe paardenstallen gebouwd, die na een uitbreiding in 1912 eenzelfde langgerekte vorm vertonen als de tegenoverliggende oude stallen uit 1875 (afb. 6).

In 1906/7 verrees het eerste nieuwe laboratorium, het Pathologisch Instituut langs de Biltstraat (nu Universiteitsmuseum). Dit eveneens door *C. H. Peeters* ontworpen gebouw is door het gebruik van speklagen en boogfriezen rijker van opzet dan de overige bebouwing. In dezelfde periode werd ook een gebouw voor het verrichten van sectie opgezet. In 1911 werd het met een demonstratiezaal naar het westen toe verdubbeld, waardoor een door de functiegebonden opzet bijzondere vormgeving van twee hoge ongedeelde ruimten is ontstaan.

Andere gebouwen uit deze bouwperiode zijn een hondestal in basilicale vorm uit

1909 en de tussen 1911 en 1914 in etappes gebouwde proefdierstallen voor parasitaire- en infectieziekten op een U-vormige plattegrond achter het voormalige landhuis. De U-vorm ontstond doordat deze stallen langs de vijver, die bij het oude landgoed behoorde werden gebouwd. Later is deze vijver gedempt.

Een tweede laboratorium, het Instituut voor Chirurgie verrees in 1916, in dezelfde monumentale stijl als de andere bebouwing uit deze periode.

Rond de eeuwwisseling verloor de omgeving van de Biltstraat steeds meer zijn landelijke karakter, ook het terrein van de school kwam in een verstedelijkt gebied te liggen. Het bleef wel een afgesloten en zelfstandig geheel waartegen een aantal straten van de

deelde hoge middenruimte.

Omdat het uit 1872 daterende anatomie-locaal tegen de oostzijde van het Poortgebouw verouderd en onhygiënisch bevonden werd, besloot men tot de bouw van een geheel nieuw Veterinair Anatomisch Instituut. Dit instituut verrees in 1921 op het uiterste noordelijke deel van het terrein (afb. 7). Het ontwerp van de hand van de architect *J. Crowel* is een uitgesproken voorbeeld van de Amsterdamse School, waarin niet zozeer de functie en constructie centraal staan, maar de individuele creativiteit door een plastische vormgeving van de bakstenen gevels wordt geaccentueerd. De pannen van de kap worden om de expressiviteit te benadrukken vaak verticaal tegen het gevelvlak doorgetrokken. Een belangrijk deel van het interieur van dit instituut wordt in beslag genomen door een grote, ongedeelde hal, die zijn lichtinval via een glazen overspanning ontvangt. Deze hal diende om de museale stukken van het instituut op te stellen.

Het gehele terrein aan de westzijde van de Biltse Grift was nu volgebouwd, maar in 1924 volgde nog één uitbreiding. Toen werd op een terrein ten oosten van de Biltse Grift, dat al in de 19e eeuw als weidegrond bij de school behoorde, een Klinik voor Kleine Huisdieren gebouwd. Het ontwerp hiervoor was – eveneens van de hand van *J. Crowel* – in dezelfde stijl als het Veterinair Anatomisch Instituut.

Een jaar na de bouw van de Klinik voor Kleine Huisdieren werd de tot dan toe zelfstandige Rijks Veeartsenijkundige Hogeschool uit bezuinigingsoverwegingen opgenomen binnen de Universiteit van Utrecht als de zesde faculteit. Na 1925 zijn het terrein en de bebouwing erop vrijwel niet meer veranderd. Zij geven ons nu door de vele bijzondere ontwerpen een uniek architectuurhistorisch document van de ontwikkeling van de veeartsenijopleiding in Nederland.

Al in de vijftiger jaren bestonden er plannen de gehele zesde faculteit te laten verhuizen naar een aan de eisen van de moderne techniek aangepaste nieuwbouw. Het heeft tot 1985 geduurd voordat tot realisering van deze plannen is overgegaan en pas in de komende jaren zal de gehele faculteit naar nieuwbouw op de Uithof zijn overgeplaatst. Het gevolg van deze langdurig uitgestelde verhuizing is, dat veel bebouwing op het terrein slecht werd onderhouden. Mede vanwege de slechte staat van veel gebouwen wilde de Universiteit het grootste deel slopen om plaats te laten maken voor woningbouw. In 1980 is hiertegen vanuit de buurt een werkgroep opgericht, die pleitte om de bestaande bebouwing te handhaven en er

toen ontstane arbeiderswijk Wittevrouwen doodliep. De enige grote stedenbouwkundige ingreep vond in 1916 plaats toen men om een directer verbinding te krijgen tussen de stad en het Ooglijdersgasthuis ten oosten van de school, de Poortstraat doortrok tot aan de Alexander Numankade. Het resultaat hiervan was dat het terrein van de school werd opgesplitst in twee afzonderlijke delen.

Na 1916 ging de uitbreiding van de Rijksveeartsenijschool gestaag door. Het brede zuidelijke deel was geheel volgebouwd en de volgende uitbreidingen kwamen nu ten noorden van de hondestal langs de Biltse Grift te liggen, waarbij de oude Hortus onbebouwd werd gelaten. Opvallend is dat de tot dan gangbare stijl werd losgelaten en men overstapte op ontwerpen met een eenvoudig en sober uiterlijk, waarin geen ornamenten meer werden aangebracht. Tussen 1916 en 1920 werden een wagenshuur, een gebouw voor de kadaververbranding, een hoefsmederij en een proefboerderij neergezet waarbij met name de hoefsmederij opvalt door zijn grootschalige opzet en onge-

7. Voorgevel van het Veterinair Anatomisch Instituut uit 1921. Een ontwerp in Amsterdamse School van de architect J. Crouwel. (Foto D. Valentijn)

een woonbestemming aan te geven. De gemeente Utrecht, die het terrein van de Universiteit had overgenomen, liet in 1983 in samenwerking met de namens de buurt optredende architectenbureaus Anke Colijn en De Kleine Stad een haalbaarheidsonderzoek uitvoeren. Uit dit onderzoek is gebleken dat verbouwing tot woningen of andere herbestemming in principe tot de mogelijkheden behoorde. Een tweede onderzoek gaf aan dat het merendeel van de bebouwing voor aanpassing tot woning geschikt is. Alleen het sektegebouw, de manege, de hondestal en het Veterinair Anatomisch Instituut zijn door hun opzet niet geschikt voor woonruimte en zullen een andere passende bestemming krijgen.

De invulling van deze herbestemming en aanpassingen, zonder aan de monumentale

waarde afbreuk te doen, zijn op dit moment nog volop punt van discussie. Men is momenteel bezig de door jaren achterstallig onderhoud in slechte staat verkerende panden weer op te knappen.

Herbestemming van het complex tot woningen zal tot gevolg hebben dat het terrein bij de wijk Wittevrouwen getrokken gaat worden, waardoor het haar zelfstandigheid en een groot deel van het eigen karakter gaat verliezen. Ook de mogelijke sloop van het stalgebouw met collegezalen uit 1875 – vanwege de te hoge verbouwingskosten – zou een groot verlies zijn. Juist de totaalopzet van dit complex, waarin veranderde ideeën over de opzet van het onderwijs in de bebouwing terug zijn te vinden en waarin tevens de verschillende stijlen vanaf het begin van de 19e eeuw tot 1925 zo duidelijk herkenbaar zijn, vertegenwoordigt één van de grootste waarden van dit complex.

Toch mag ook niet voorbijgegaan worden aan het feit dat door het geven van een nieuwe bestemming aan panden, die voor hun eigenlijke functie niet meer geschikt zijn, behoud van dit unieke complex voor een groot deel wordt gegarandeerd, zodat voor deze bebouwing een nieuwe toekomst is weggelegd.

drs. D. Valentijn is free-lance kunsthistoricus.

Literatuur:

R. M. A. *Mimpen*, Het Complex Diergeneeskunde. In: *Bouwen voor Utrechts Universiteit*, Utrecht 1985, pp. 106 t/m 125.

D. *Valentijn*, Biltstraat 168-172 e.o. In: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht*, Maandblad Oud Utrecht 1984-4, pp. 60 t/m 64.

Heemschut in actie

Niet afbreken maar opsplitsen

Haarlem – Bij de gemeente is een plan ingediend om een gebouw met 21 wooneenheden te bouwen op de plaats waar nu nog huize 'Uyt den Bosch' aan de Spanjaardslaan 7 staat. Deze villa dateert van 1914. Heemschut heeft het college van B. en W. van Haarlem meegedeeld dat het plan slechts door een financieel belang lijkt te zijn geïnspireerd en in geen enkel opzicht blijkt geeft van waardebesef voor de bijzondere omgeving, namelijk de zuidrand van de Haarlemmer Hout.

De Bond wijst het gemeentebestuur erop dat enige jaren geleden het nabij gelegen 'Huis met de Beelden' kon worden opgesplitst in wooneenheden en acht dit een geslaagd voorbeeld voor wat er nu te doen staat met huize 'Uyt den Bosch'. Wellicht is dit mogelijk te maken door subsidie uit de fondsen voor stadsvernieuwing.

Gratis leskrant monumenten- bescherming dankzij Zomerzegels

Uit de opbrengst van de Zomerzegels hebben wij dit jaar f 20.000 gekregen om ter gelegenheid van ons 75-jarig jubileum een project van de grond te krijgen, dat al lang op ons verlanglijstje stond: een leskrant over monumentenbescherming en -behoud voor middelbare scholieren. De hierin opgenomen informatie kan als uitgangspunt dienen bij lessen in geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer over dit onderwerp. Ook voor scripties en spreekbeurten kan ervan gebruik worden gemaakt.

Wij zijn het comité Zomerzegels zeer erkentelijk voor dit gebaar en roepen onze lezers gaarne op zomerzegels te kopen. U weet nu welke zinvolle bestemming uw bijdrage kan krijgen. Leraren bij het middelbaar onderwijs en leerlingen attenderen wij bovendien nog eens op de interessante leskrant, gratis te verkrijgen bij de Bond Heemschut (tel. 020-225292). Voor docenten is tevens een bijpassende docenthandleiding verkrijgbaar.

De restauratie van het interieur van het beroemde Utrechtse Rietveld-Schröderhuis zal komende herfst gereed komen. In 1975 werd het exterieur gerestaureerd. Hieronder aandacht voor dit unieke internationaal bekende bouwwerk

Het Rietveld-Schröder Huis is in 1924 gebouwd voor mevrouw Schröder-Schröder en haar kinderen. Tot haar dood, een paar jaar geleden, heeft zij bijna permanent het Rietveld-Schröder Huis bewoond.

In 1972 is op initiatief van mevrouw Schröder de Stichting Rietveld-Schröder Huis opgericht. Deze stichting heeft het huis thans in haar bezit en beijvert zich voor het conserveren van het huis. Daar het huis in een slechte toestand verkeerde, gaf de stichting zo snel mogelijk opdracht om met de restauratie te beginnen, nadat de AMEV had toegezegd de restauratie te zullen betalen.

Het huis zal na de restauratie verpacht worden aan het Centraal Museum Utrecht, en zal dan te bezichtigen zijn. Bovendien komt er een documentatiecentrum in het naburige huis, waar het mogelijk zal zijn het door mevrouw Schröder bijeengebrachte Rietveldarchief te bestuderen.

Het Rietveld-Schröder Huis verscheen in het Utrechtse stadsbeeld als een donderslag. Voor Rietveld die in nauwe samenwerking met mevrouw Schröder het huis ontwierp, kwam dit niet zomaar uit de lucht vallen. Hun leven had zich in de voorgaande jaren zo ontwikkeld, dat dit huis moest worden gemaakt zoals het er nu staat.

Na de dood van haar man in 1923, moest mevrouw Schröder haar grote huis in de Utrechtse binnenstad verlaten en verhuizen naar een kleiner huis. Ze wilde graag in Utrecht blijven wonen, maar kon hier geen geschikt huis vinden. Ze vroeg Rietveld haar te helpen met het bouwen van een nieuw huis en een geschikt terrein hiervoor te zoeken.

Mevrouw Schröder wilde graag aan de rand van de stad wonen vanwege de ruimte en de natuur. Aan de oostrand van de stad, om te wonen het meest aantrekkelijke deel van Utrecht, was nog één klein stukje grond onbebouwd, aan het eind van de Prins Hendriklaan. Het lag naast een rijtje van vier zware bakstenen huizen. Een beetje een overgebleven stukje grond met een wijd uitzicht over de omringende polder, die was opgenomen in de waterlinie. Daar mocht niet gebouwd worden en het uitzicht zou dus vrij blijven. Dit was een belangrijk uitgangspunt voor het ontwerp. Mevrouw Schröder had een zeer bewuste ruimtebeleving en vond het belangrijk dat het te bouwen huis veel uitzicht had. Zij was zich zeer bewust van haar behoeften en zo werd eerst de indeling van het huis tot in de details bepaald aan de hand van de woonideeën van mevrouw Schröder. Zo wilde zij de woon-